مَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ

یعنی محمدؐ یکے از رسولان است و سائر رسل قبل از و وفات یافتہ اند

کجا شد عیسٰی بن مریم کہ مردہ زندہ مے کردے | سلیماں خود کجا رفتہ کجا تخت سلیمانی
چو ختم الانبیاء ہم رحلت دیگر کیست کو ماند | بجز ذاتِ مقدس قادر قیوم صمدانی

ھٰذہ الرسالۃ المسمّٰی بہ

وفات مسیح ناصری علیہ السلام

سنہ ۱۹۳۵ء

دریں رسالہ دلائل وفات حضرت عیسٰی ناصری علیہ السلام از آیات قرآنیہ و نصوص حدیثیہ و اجماع اصحاب النبی و اقوال سلف صالحین ذکر کردہ شدہ اند۔ تا بہ اہل تحقیق حق عیاں گردد

بسلسلہ اشاعت صدر انجمن احمدیہ صوبہ سرحد مرکز مسجد احمدیہ پشاور شہر

اللہ بخش سٹیم پریس قادیان میں باہتمام چودھری اللہ بخش پرنٹر چھپا

اللہ بخش سٹیم پریس قادیان میں باہتمام چوہدری اللہ بخش پرنٹر چھپوا کر پبلشر قاضی محمد یوسف صاحب فاروقی نے پشاور

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم
والسلام علی المسیح الموعود احمد

وفات حضرت عیسیٰ ناصری علیہ السلام

جمیع فرق اسلامیہ حسب پیشگوئی ہائے قرآن کریم و احادیث نبویہ منتظر بودند کہ در ایام آخر ظہور حضرت امام مہدی معہود و نزول حضرت عیسیٰ موعود درین امت محمدیہ برائے اصلاح مسلمانان و دعوت نامسلمانان بطرف مذہب اسلام خواہد شد۔ بموجب غالب پیش خبری ہا تعیین زمانہ شان سر ایں صد چہاردہم بعد از ہجرت سیدنا حضرت محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کردہ بودند در سنہ ۱۲۵۰ھ در شرق عرب از ملک ہند قریہ قادیان ضلع گورداسپور حضرت احمد قادیانی علیہ السلام تولد شد و در عمر چہل سالگی در سنہ ۱۲۹۰ء مشرف بہ مکالمہ و مخاطبہ الٰہیہ گشت و اطلاع علی الغیب یافتہ دعوی کرد۔ کہ او موعود کل ادیان ہست و برائے اصلاح مسلمانان امام مہدی معہود و برائے ہدایت عیسائیان عیسیٰ موعود است و سائر خلق اللہ را دعوت نمود۔ کہ اگر میخواہند کہ خداوند رب العالمین را خوشنود

کنند و در رضائے او داخل شوند۔ باید کہ از صدق دل اقرار نمایند کہ لا معبود لنا الا اللہ و لا ھادی لنا الا محمد رسول اللہ و لا شریعۃ لنا الا القرآن عمل بر دستور العمل قرآنیہ کنند و در اتباع مذہب اسلام در آیند ان الدین عند اللہ الاسلام یعنی دریں آوان دینے کہ بخدا میرساند و پیروانش محبوب خدا میتوانند شد مگر اسلام است و باز گفت من یبتغ غیر الاسلام دینا فلن یقبل منہ وھو فی الآخرۃ من الخاسرین۔ یعنی ہر کہ اتباع مذہب غیر اسلام میکند او یقیناً بداند کہ مقبول خدا نخواہد شد۔ بلکہ در انجام کار خود را از خاسرین خواہد یافت۔

عیسیٰ موعود

چونکہ ایں امر مسلم بین المسلمین بود سیدنا حضرت محمد صلعم بموجب آیۂ قرآن کریم خاتم النبیین است و بموجب احادیث صحیحہ لانبی بعدی فرمودہ۔ مگر باوجود این خبر دادہ است۔ یأتی عیسیٰ نبی اللہ (مسلم) و باز گفت کیف تہلک امۃ انا اولہا و المسیح ابن مریم آخرہا رواہ ابن عساکر و ابن ماجہ و ابونعیم والحاکم۔ و باز فرمود لم یکن بینی و بینہ نبی وانہ نازل رواہ احمد عن ابوھریرہ اعنی لیس بینی و بینہ نبی۔ یعنی در آغاز ایں امت من نبی اللہ ہستم و در آخر آن حضرت مسیح موعود نبی اللہ است۔ و عیسیٰ در وقت نزول خود تابع شریعت قرآنیہ باشد و اتباع بحضرت محمد صلعم نماید (حجج الکرامۃ صفحہ ۴۳۱) نیز فرمود لا مھدی الا عیسیٰ (ابن ماجہ) یعنی امام مہدی دیگر نباشد بجز حضرت مسیح موعود۔ نیز فرمود یوشک من عاش منکم ان یلقی عیسیٰ ابن مریم اماماً مھدیاً حکماً عدلاً (مسند امام احمد حنبل) یعنی قریب است کہ ہر کہ از شما زندہ ماند۔ کہ

ملاقات بحضرتِ عیسیٰ نماید۔ کہ او امام مہدی است و حکم و عدل باشد۔

مثیل عیسیٰ

علمائے ظواہر این امت چون دیدند کہ این جملہ امور از مسلمات شان اند۔ ہیچ عذرے معقول بغیر این پیش کردہ نتوانستند

کہ مراد ازین نزولِ حضرت عیسیٰ موعود رجعتِ حضرت عیسیٰ ناصری است حضرتِ احمد علیہ السلام بجواب شان فرمودند۔ کہ در کلام اللہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم را مثیل موسیٰ علیہ السلام گفتہ شدہ۔ خصوصاً درین آیہ انا ارسلنا الیکم رسولاً شاهداً علیکم کما ارسلنا الی فرعون رسولاً (مزمل) و خلفائے امت محمدیہ را مثیل خلفائے امت موسویہ فرمودہ۔ خصوصاً درین آیہ وعد اللہ الذین امنوا منکم و عملوا الصّٰلحت لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم (سورۂ نور) و تفصیل سلسلہ موسویہ درین آیہ مسطور است ولقد اتینا موسی الکتٰب وقفّینا من بعده بالرسل واٰتینا عیسی ابن مریم البیّنٰت وایّدنٰه بروح القدس (سورۃ البقرہ) یعنی آغازِ سلسلہ موسویہ از حضرتِ موسیٰ علیہ السلام شد کہ او نبی شارع آن امت است و کتابِ الشریعت او تورات است۔ کہ مصداق تماماً علی الّذی احسن وتفصیلاً لکل شیٔ ست (پ) یعنی شریعت او برائے امت موسویہ اتم و مفصل بود۔ امّا بعدِ او از اتباعِ او خیلے رسل مبعوث شدند و آن خلفائے امتِ موسویہ بودند۔ و تعدادِ آن خلفا از آیہ بعثنا منهم اثنی عشر نقیباً (پ) دوازدہ نفر بود و در آخر شان حضرت عیسیٰ ناصری ظہور کرد۔ و او بر نبوت خود بینات داشت و خاتم الخلفا سلسلہ موسویہ بود۔ این سلسلۂ موسویہ در نسل حضرت اسحٰق بن حضرتِ ابراہیم بود۔ بعد ازین خداتعالیٰ سلسلہ محمدیہ را از نسلِ حضرتِ اسمٰعیل

بن حضرتِ ابراہیم آغاز کرد۔ و ظہور حضرتِ محمد رسول اللہ صلعم شد کہ او نبی شارع این امّت است آنحضرتؐ فرمودہ اند۔ سیکون بعدی خلفاء (بخاری) یعنی بعد من سلسلۂ خلفا باشد۔ و این سلسلہ خلفا ما بین حضرت محمدؐ و حضرت مسیح موعود دوازدہ نفر بودند و بعد ازین ظہور حضرتِ عیسیٰ موعود است کہ او خاتم الخلفا این امّت است ٭

این امر مسلم است۔ کہ مثیل موسیٰ (حضرت محمدؐ) بعینہٖ حضرت موسیٰ نبودند و نہ خلفائے امّت محمدیہ بعینہٖ خلفائے امّتِ موسویہ بودند۔ بلکہ مثیل شان بودند۔ پس لازماً و یقیناً عیسیٰ موعود این است کہ خاتم الخلفا است مثیلِ حضرتِ عیسیٰ ناصری باشد نہ بنفسہٖ خود حضرتِ عیسیٰ۔ لاریب در احادیث ذکرِ مثیل بالتصریح نیامدہ۔ آما در قرآن کریم سورۂ مزمل لفظِ کما برائے مثیل موسیٰ وارد است۔ و در سورۂ نور آیتِ استخلاف لفظ کما برائے مثیلانِ خلفائے امتِ موسویہ نیز موجود است و در آیہ استخلاف لفظ منکم ہم آمدہ۔ کہ خلفائے امّتِ محمدیہ از مسلمانان باشند و در حدیث کیف انتم اذا نزل ابن مریم فیکم و امامکم منکم (صحیح بخاری) واضح تر نوشتہ کہ آن ابن مریم کہ نزول کنندہ در مسلمانان است و امام مسلمانان است۔ او از امت محمدیہ است و لفظ منکم زیں جا نیز موجود است۔ پس اگر لفظِ مثیل ذکر نشدہ ہیچ عیبے ندارد۔ حضرتِ علیؓ را اسد اللہ و حضرتِ خالد را سیف اللہ میگویند۔ مگر ہیچکس از اسد اللہ حیوانِ درندہ یا از سیف اللہ تیغ آہنی مراد نمیگیرد۔ بلکہ مدعائے شان ازین اسما مثیل آن میباشد یعنی حضرتِ علیؓ در شجاعت مثیلِ اسد است نہ عینِ اسد۔

وحضرتِ خالد که مثیلِ سیف است در قتلِ کفار زمین تیغ آهنی۔ لهذا مراد از ظهورِ عیسیٰ نبی الله و مسیح یا ابن مریم بنفسه آن پیغمبر نیست۔ بلکه مراد از آن مثیلِ اوست۔ کما مرّ

دلائلِ قرآنیه بر وفاتِ حضرتِ عیسیٰ ناصری

میگویند که مراد از نزولِ عیسیٰ بعینه خود حضرت عیسیٰ مراد است لهذا ما بغرضِ باطل نمودن این عذر دلائلِ وفات حضرت عیسیٰ می نویسیم و بر قارئین این مضمون می نمائیم که باوجود این قدر دلائل صریحه بر وفات او علمائے وقت کار تاویلات رکیکه گرفته حضرت عیسیٰ ناصری زنده میگویند و همچنین بر هیچ مقام بروئے زمین نشانِ هستی او داده نمی توانند۔ ازاں سبب بغیر ثبوت نص قرآنیه و حدیث صحیحه او را بر آسمان بایں جسدِ عنصری می نشانند و توقع خام رجعتِ او بطرف زمین در ایام آخر میکنند۔ اگرچه نه بالتصریح ذکر زنده بودنِ حضرت عیسیٰ مذکور است و نه ذکر آسمان ؛

دلیل اول:۔ خدا تعالیٰ حضرتِ عیسیٰ ناصری را خطاب کرده میگوید۔ یعیسیٰ انّی متوفّیک ورافعک الیّ ومطهّرک من الذین کفروا وجاعل الذین اتّبعوک فوق الذین کفروا الیٰ یوم القیامة (سورة آل عمران) یعنی اے عیسیٰ اول من میرانندۀ توام و باز برگزیننده بسوئے خود یا عزت دهنده توام و باز از الزامات و مفتریاتِ منکرین پاک کنندۀ توام و باز پیروانِ ترا تا روزِ بازپس بر منکرین تو فوقیت بخشنده ام ؛

استدلال:۔ درین آیهٔ شریفه حق تعالیٰ بحضرتِ عیسیٰ چهار وعده ها یکے بعد دیگرے بالترتیب کرده۔ اول وعده این است که حضرتِ عیسیٰ بمرگ

طبعی وفات خواهد یافت۔ یعنی منکرینِ او بر قتلِ او قادر نشوند۔ دوم وعده این است که مقتول بالصلیب ملعون و مردود بارگاه الٰهی میباشد (تورات استثنا۔ باب ۲۱۔ آیت ۱۷) ازین سبب از مرگِ صلیب او را محفوظ کرده مرفوع الی الله یا مقرّب خود خواهد کرد۔ سوم وعده این است که هر اتهامے یا افترائے که منکرین بر او می نهند خدائے تعالیٰ حضرتِ عیسیٰ را از آن بری خواهد کرد۔ چهارم۔ وعده این است که متبعین او را بر منکرینِ او تا قیامت غلبه و فوقیت حاصل باشد۔ این هر چهار وعده بالترتیب در قرآنِ کریم مذکور اند و باید که همین ترتیب واقع شده باشند۔ یعنی اول حضرت عیسیٰ وفات یافته باشد و بعد از وفات قرب الٰهی یافته باشد و قس علی هذا۔ تصرف در ترتیب آیت کردن نقص در فصاحت و بلاغت قرآن واقع میکند۔ دلیلِ محکم برائے تغلیطِ ترتیبِ موجوده پیش کردن لازم است۔ اگر دانسته شود که حضرتِ عیسیٰ خلافِ ترتیبِ آیه اول مرفوع شد و بعد از آن وفات شد۔ ازین هم مدعائے قائلانِ حیات بر نمے آید زیرا که چگونه از رافعک الیّ مرادِ حقیقی مرفوع الی السماء گرفته شود۔ وقتیکه الیّ و الی السماء هم معنی نیستند۔ و نه لفظ السماء در قرآن موجود است و نه خداوند تعالیٰ سکونت گاهِ خود بر آسمان دوم یا چهارم نهاد۔ و اگر بالفرض بموجب انّی رافعک حضرتِ عیسیٰ بر آسمان در آمده باشد۔ لازماً بموجبِ انّی متوفّیک بر آسمان فوت شده باشد۔ ازین سبب انتظارِ رجعتِ او بطرف زمین باطل میشود و نیز مردنِ او بر آسمان خلاف آیه فیها تموتون است۔ یعنی جائے مردنِ اولادِ آدم زمین است و نه آسمان۔ فاگر مدعائے قائلین حیات این باشد که بعد از

رافعک لفظِ الی السماء ثم راجعك الی الارض وبعد ذالک متوفیک مقدر داشته شود۔ ولیکن خدائے علیم وحکیم این چنیں در کلام خود نفرمود۔ این اعتراض برعلم خداتعالی ومکمل بودنِ قرآن کریم وارد مے شود۔ واگر ہر چہار وعدہ ہا بالترتیب واقع شدہ قبول کردہ شوند ہیچ ایراد بر کلام الٰہی واقع نمیشود۔ پس حضرت عیسیٰؑ یقیناً فوت گردیدہ ؛

مفسرین قائلین حیات۔ اوّل تاویلات کثیرہ و رکیکہ در معنے متوفیک کردند۔ مگر چوں دیدند۔ کہ در صحیح بخاری از حضرت ابن عباسؓ معنے آن انّی ممیتک ثابت است۔ ودر لغت عرب چوں خدا فاعل باشد وذی روح مفعول ولفظِ توفی بطورِ فعل واقع شود مثلاً در انّی متوفیک، ہیچ معنے دیگر سوائے موت وقبضِ روح ندارد۔ وباز در قرآن کریم خواندند کہ حضرت یعقوبؑ باولادِ خود لا تموتن الا وانتم مسلمون گفتہ بود وحضرت یوسفؑ بہ تعمیلِ این وصیت دعا مے کند کہ بار الٰہا توفنی مسلماً گویا لفظِ موت ہم معنے توفّی قرار داد۔ لازماً معنی انّی متوفیک انّی ممیتک قبول کردند۔ وفات حضرت عیسیٰ برائے چند ساعت یا چند روز تسلیم کردند۔ مگر باز گفتند۔ کہ بعد از وفات زندہ شد وبر آسمان در آمد۔ پس اگر چنین باشد۔ باید کہ بعد از نزول بار دیگر نمیرد واین خلافِ این حدیث است کہ ثم یتوفّٰی ویصلی علیہ المسلمون ویدفن معی فی قبرٍ واحدٍ (مشکوۃ باب نزول عیسیٰ) یعنی حضرت عیسیٰ بعد از نزول وفات شود ومسلمانان براو جنازہ خوانند وہمراہِ من در قبر من دفن خواہد شد۔ پس این چگونہ صحیح میشود۔ این ہمہ مشکلات ہماں وقت واقع میشود

چون دخلِ بیجا در ترتیبِ آیۂ الفاظ ومعانی کردہ شود۔ چنانکہ علمائے ظواہر میکنند وصحیح آنست کہ در قرآنِ مجید بصورتِ موجودہ وارد است ؛

دلیل دوم :۔ حضرت باری تعالیٰ می گوید۔ کہ من از حضرت عیسی پرسیدہ ام کہ آیا تو این تعلیم بہ امت خود دادی۔ کہ مرا ومادر مرا معبودان خود بدانید بہ جواب من گفت کہ ای پروردگار من آنچہ تو گفتی من با آنہا گفتم کہ خدای من وشما واحد ولاشریک است ومن بصحت این تعلیم وبصحت احوال شاں شہادت می دہم تا وقتیکہ من در آنہا موجود (زندہ) بودم..... فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ۔ یعنی چوں تو مرا وفات بخشیدی من ہیچ خبر ندارم کہ بعد من آنہا چہ عقیدہ داشتند وچہ عمل می کردند۔ شما خود براین ہا نگران بودید ازاں سبب شما بہتر می دانید۔

استدلال۔ اول این کہ دریں آیت حضرت عیسی اقرار وفات خود کردہ است۔ دوم این کہ وفات حضرت عیسیٰ آں وقت واقع شدہ کہ عیسایاں بہ تعلیم او قائم بودند۔ وموحد بودند۔ این عقائد مشرکانہ وکفریہ بعد از وفات او عیسائیاں اختیار کردہ اند۔ سوم اینکہ اگر حضرت عیسیٰ بار دیگر بدنیا آمدہ باشد۔ باید کہ بر عقائد غلط قوم خود مطلع باشد۔ وباصلاح شاں کوشیدہ باشد لہٰذا این جواب حضرت عیسی بدیں صورت کے صحیح ثابت مے شود.....

.... باوجودیکہ چہل سال دیگر بعد از نزول دریں دنیا پائیدہ باشد ودروغ گفتنِ پیغمبر صادق محال است۔ چہارم۔ گر جواب حضرت عیسیٰ درست باشد۔ یقیناً حضرت عیسیٰ فوت کردہ باشد۔ وبار دیگر رجوع الی الارض نہ خواہد کرد۔ وبصحت این معنی آں حدیث نبوی گواہ است۔ کہ

سیدنا حضرت محمدؐ فرموده اند۔ که روز قیامت بعضے از اصحاب مرا بسوئے دوزخ خواهند برد۔ ومن خواهم گفت۔ که ایں اصحاب من اند۔ من همان جواب خواهند داد۔ که حضرت عیسیٰ درحق امت خود داده بود۔ فلما توفیتنی کنت انت الرقیب علیهم۔ یعنی ای خدا چوں تو مرا وفات دادی۔ تو بر امت من نگران بودی، مرا هیچ آگاهی نیست۔ که بعد از من امت من چه مے گفتند وچه مے کردند۔ (صحیح بخاری) گویا حضرت عیسیٰ وحضرت محمدؐ هردو یک بار بدنیا آمده اند۔ وتعلیم خود با صحاب خود بنمودند۔ وچوں وفات یافتند از حالات مابعدِ خود خبر نه داشتند۔ که امت شاں بعد آنها چه می کردند لهذا حضرت عیسیٰؑ مثل حضرت محمدؐ یک بار بدنیا آمدند۔ وزندگیٔ طبعیٔ خود به تمام رسانیده فوت کردند۔ وباز بدنیا مراجعت نه کرده اند۔ ونه خواهند کرد۔ سیدنا حضرت محمدؐ فرموده اند۔ که عمر حضرت عیسیٰ یکصد وبست سال[۱۲۰] بود وعمر من نصف او باشد۔ ومن بر سر شصت سال مے میرم (مستدرک واصابه حاشیه کمالین بر تفسیر جلالین ص۱۵۸)

دلیل سوم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ ان من اهل الکتاب الا لیومنن به قبل موته (سورۃ نساء) یعنی هیچ فرد از اهل کتاب یهود باشد یا نصرانی نه باشد مگر بریں امر عقیده مے دارد که حضرت عیسیٰ بذریعه صلیب قتل شده است۔ پیشتر ازاں که او ایمان بموت طبعیٔ حضرت عیسیٰ آرد۔

استدلال۔ چونکه یهود می گویند۔ انا قتلنا المسیح عیسیٰ ابن مریم رسول الله۔ یعنی ما حضرت عیسیٰ ناصری را قتل کرده ایم۔ وآں قتل منافی رسول الله بودنِ او ست۔ یعنی قتل بالصلیب که برائے مجرمان ومردودانِ

بارگاه آلهی ست (تورات استثناء باب ۲۱ آیت ۲۳) پس خدا تعالیٰ در جواب شاں گفت که ما قتلوه وما صلبوه ولکن شبه لهم یعنی یهود حضرت عیسیٰ را قتل کرده نتوانستند یعنی هیچ استخوان او نه شکستند۔ بالخصوص استخوان صلب او را پس چگونه مصلوب شد (انجیل یوحنا باب ۱۹ آیت ۳۳)

لیکن حضرت عیسیٰ مشابه بالمصلوب برائے ایشان شد یعنی مرده نه بود اما از سبب بیهوشی مرده بنظر می آمد۔ چونکه بوقت واقعۂ صلیب یهود موجود نبودند۔ بلکه آں روز روز جمعه ووقت عصر بود۔ حسب حکم تورات آنها مصروف تیاری یوم السبت بودند۔ همه ایشاں از مقام صلیب رفتند۔ وحواریان مسیح از پیشتر موجود نبودند۔ زیرا که همه ایشان از ترس مواخذۂ یهود گریخته بودند۔ پس هردو گروه هرچه درباره واقعۂ صلیب میگویند۔ از علم الیقین نه میگویند۔ بلکه کار از گمان وظن مے گیرند۔ مالهم به من علم الا اتباع الظن امر یقینی همین است که ما قتلوه یقیناً یعنی حضرت عیسیٰ را بالیقین قتل نه کرده اند۔ اگر مقتول بالصلیب مے شد۔ باید که نتیجۃً مردود وملعون مے بود۔ وحالانکه خلاف آن بسوئے خدا مرفوع گشت۔ وآیۂ بل رفعه الله الیه بمقرب بارگاه آلهی بودن او شاهد است۔ باز الله تعالیٰ می فرماید۔ هر یهودی او را مقتول بالصلیب میداند۔ تا حضرت عیسیٰ را ملعون ثابت نموده نفیٔ رسالت او کند۔ وهر نصرانی مقتول بالصلیب تسلیم کرده می گوید۔ که حضرت عیسیٰ از پئے کفارۂ گناهانِ نصرانیان ملعون شده۔ هردو گروه موت لعنتیٔ او از روئے عقیدۂ خود قبول میکنند۔ تا وقتیکه ما مسلمانان بالائے شاں

اتمام حجت بوقوع کنیم - اولین که حضرت عیسیٰ بذریعۂ صلیب مصلوب نہ گشته - بلکه زنده از صلیب نجات یافته - و دوم اینکه حضرت عیسیٰ بعد از واقعۂ صلیب هشتاد و هفت سال زنده بود - و بعمر یکصد و بست سال بموت طبعیٔ خود وفات یافته - گویا تقدیر این آیه چنین است ان من اهل الکتاب (ان کان یهودیا او نصرانیا) الا لیؤمنن به (ای بقتل المسیح علی الصلیب) قبل موته (ای بموت المسیح الطبعی)

دلیل چهارم - خدا تعالیٰ می فرماید - قل فمن یملک من الله شیئا ان اراد ان یهلک المسیح و امه و من فی الارض جمیعا (سورة مائده) یعنی اے محمدؐ بپرس ازیں نصاریٰ که آیا کسے بود که از خدا تعالیٰ محفوظ داشتے حضرت عیسیٰ و مادرش را و همه آن مردم را که برزمین موجود بودند چون ارادهٔ ہلاکت شان کرد -

استدلال - گویا عیسائیاں به حضرت محمدؐ گفتند که حضرت عیسیٰ خدا است یا پسر خدا است - خدا تعالیٰ گفت - که چون من خواستم که حضرت عیسیٰ و مادرش را و همهٔ آن مردم را که درآں زمان بروئے زمین بودند که بمیرانم کسے غیر از من ایں قوت و قدرت داشت - که حضرت عیسیٰ یا مادرش را یا مردم آں وقت را از مرگِ شان نجات بخشد - ایں دلیل برائے نفیٔ الوہیت و حیات حضرت عیسیٰ پیش کرده شد - که ہیچ کس از مردمان آں زماں یا مادر حضرت عیسیٰ یا خود حضرت عیسیٰ لازماً زنده نه مانده و اگر او یا احدِ ازاں زماں در زمانۂ حضرت محمدؐ زنده بوده باشد - ایں دلیل بے کار و بے اثر میگردد - پس ایں دلیل صرف برائے ثبوت موت

حضرت عیسیٰ پیش کرده شد - که اگر او خدا یا پسر خدا بودے - باید که زنده بودے - چوں زنده نمانده است - ازاں سبب خدا یا پسرِ خدا نیست

دلیل پنجم - خدا تعالیٰ می فرماید - من نعمره ننکسه فی الخلق (سورة یٰس) یعنی هر کسے را که ما عمر درازے دہیم در خلقت جسد عنصری او ضعف و اختلال پیدا میکنیم -

استدلال - قانون قدرت که هر روز مشاہده میکنیم این است - چوں دریں آوان شخصے از ہفتاد سال تجاوز کند - و تا عمرِ یک صد سال یا چند سال بیشتر می یابد - مویش سفید مے گردد - نظرش کمزور مے شود دندانش مے برایند - گوش ہایش کرے گردند - قوت حافظہ اش از کار میرود - و طاقت بدنش جواب مے دہد - و بدست پایش رعشه پیدا مے شود - قامتِ راست او خمیده میگردد - و براه سهم رفته نمی تواند - و بگفتار و کردار مثل بچه مے گردد - اگر حضرت عیسیٰ بر آسمان زنده باشد حسب این قانون قدرت به دو ہزار سال بچه حالت رسیده باشد درآں صورت بعد از مراجعت چه کاره باشد -

دلیل ششم - خدا تعالیٰ می فرماید - وما جعلنٰهم جسدا لا یاکلون الطعام وما کانوا خٰلدین (سورة انبیاء) یعنی ما انبیاء را آں چناں جسد عنصری نه داده ایم - که محتاج خورد و نوش نباشد - و هر که محتاج خورد و نوش است - عمر بیشتر از عمر طبعی ندارد -

استدلال - اگر جمیع انبیاء جسد عنصری داشتند و محتاج خورد و نوش بودند - و ہیچ کس ازیں ہا بیشتر از عمر طبعی نیافته - و ازیں سبب سیدنا

حضرت محمدؐ بیشتر از عمر طبعی نیافت۔ پس چگونہ درست تسلیم کردہ شود
کہ خلاف این قانون حضرت عیسیٰ جسد عنصری ندارد۔ یا از زمرہ انبیا خارج
است یا ازین قانون مستمرہ مستثنیٰ است

دلیل ہفتم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ ما ارسلنا قبلك من المرسلین الا
انہم یاکلون الطعام ویمشون فی الاسواق (سورۃ فرقان) یعنی ہیچ پیغمبرے
بیشتر از شما نہ فرستادہ ایم مگر اینکہ او محتاج خورد و نوش بود و ضرورت مشی فی
الاسواق داشت۔

استدلال۔ حضرت عیسیٰ کہ یکے از پیغمبران است۔ و محتاج خورد و نوش
و مشی فی الاسواق چگونہ بر آسمان رفتہ تا دو ہزار سال بغیر خورد و نوش می
پاید۔ و اگر خورد و نوش میکند از کجا بہم میرساند و دیگر حوائج بشری کہ لازمۂ
خورد و نوش است۔ چہ سان انجام مے دہد۔

دلیل ہشتم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ ما جعلنا لبشر من قبلك الخلد افائن
مت فہم الخلدون (سورۃ انبیاء) یعنی اے محمدؐ ما ہیچ بشرے را خواہ
حضرت موسیٰ باشد یا حضرت عیسیٰ، پیشتر از شما بیشتر از عمر طبعی زندگی نہ
دادہ ایم۔ پس اگر شما بمیرید آیا آنہا عمر غیر طبعی خواہند یافت

استدلال۔ ازین آیۃ ثابت است۔ کہ ہیچ بشر یا پیغمبر ما قبل از حضرت
محمدؐ بیشتر از عمر طبعی نہ یافتہ است۔ و اگر کسے یافتہ بودے حضرت محمدؐ
نیز مے یافتے۔ چون آنحضرت بیشتر از عمر طبعی نہ یافت۔ لہذا ہیچ کس از
انبیائے ما قبل بلا استثنیٰ احدے بیشتر از عمر طبعی نہ یافتہ۔ لہذا حضرت عیسیٰ
فوت کردہ است ؎ بدنیا گر کسے پائندہ بودے - ابو القاسم محمدؐ زندہ بودے

دلیل نہم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ ان مثل عیسیٰ عند اللہ کمثل ادم (سورۃ آل عمران)
یعنی حضرت عیسیٰ نزد خدا مثل حضرت آدم است یا ہر آدمی ست

استدلال۔ ہیچ بنی آدم بعد از حضرت ابراہیم بیشتر از دو صد سال زندہ نماندہ
و خود حضرت آدم بیشتر از ۹۶۰ سال عمر بشرطیکہ این عمرش درست باشد نہ پاییدہ
است۔ پس حضرت عیسیٰ چگونہ از دو ہزار سال زندہ بر آسمان می پاید چیزیکہ
از خاک پیدا است۔ بر خاک می زید و بر خاک مے پاید و در خاک عمر بسری کند
و بخاک فنا می شود۔ حضرت عیسیٰ ازیں مستثنیٰ نیست۔

دلیل دہم۔ لا تبدیل لخلق اللہ (سورۃ روم) یعنی در تخلیق خداوند کریم ہیچ
فرق و تبدیلی ممکن نیست۔

استدلال۔ ہمہ اولاد آدم بہ یک نوع آفریدہ شدہ اگر مشاہدہ و تجربہ بعد
ہم بریں گواہ باشد۔ کہ ہیچ کس از اولاد آدم آن جہان زندگی نیافتہ است کہ
علمائے ظواہر برائے حضرت عیسیٰ مخصوص می کنند پس حضرت عیسیٰ آن زندگی چہ
گونہ خلاف قانون الٰہی یافت۔ لہذا حضرت عیسیٰ وفات یافتہ است۔ و اگر گفتہ آید
کہ او بے پدر پیدا شدہ باید۔ کہ زندگی او نیز خلاف قانون قدرت باشد۔ پس حضرت
آدم کہ مادر و پدر ہر دو نداشت باید کہ او تا ابد بودے و گاہے نمی مردے مگر او ہم
وفات یافت۔ پس حضرت عیسیٰ عجب از حضرت آدم نبود۔

دلیل یازدہم۔ حضرت عیسیٰ میگوید۔ اوصانی بالصلوۃ والزکوۃ ما دمت
حیا و برا بوالدتی (سورۃ مریم) یعنی مرا خدائی خود حکم فرمودہ کہ نماز بگذارم و
زکوۃ و بدہم تا زندہ باشم و با مادر خود حسن سلوک کنم۔

استدلال۔ این امر مسلمہ است کہ شناخت روز و شب و ماہ و سال از گردش

زمین گرد آفتاب پیدا می شود۔ پس اگر حضرت عیسیٰ بر آسمان زنده باشد باید که پابند صلوٰة و زکوٰة باشد و برائے ادائے صلوٰة و زکوٰة تمیز اوقات از ایام لازم است و ایں ہمه تعلق بر زمین دارد۔ حضرت عیسیٰ بر آسمان تمیز اوقات و روز و شب چه گونه می کند و نماز بکدام طرف میگذارد و زکوٰة به که ادا می کند۔ اگر زکوٰة مال نباشد باید که زکوٰة علم ادا کند۔ خلاف حکم بَرًّا بوالدتی چرا مادر خود را بر زمین گذاشت و خود بر آسمان نشست۔ حق خدمت مادرش ادا نکرد۔

دلیل دوازدہم۔ حضرت عیسیٰ می گوید۔ سلام علی یوم ولدت و یوم اموت و یوم ابعث حیا۔ (سورۂ مریم) یعنی سلامتی بر من است در آں روزے که من تولد شدم و در آں روزے که من بمیرم و در آں روزے که من بار دیگر زنده شوم۔

استدلال۔ گویا حضرت عیسیٰ در ایام حیات خود سه روز را ایام سلامتی گفته لہذا اگر حضرت عیسیٰ بر آسمان رفته بودے۔ و واپس بسوئے زمین آمده بودے۔ باید که ذکر ایں ہر دو یوم نیز می کرد۔ مگر ایں ہر دو ایام از واقعات زندگی خود خارج کرده است۔ پس معلوم می شود۔ که ایں ہر دو امور واقع نه شده اند۔ نه بر آسمان رفته اند نه باز بسوئے زمین واپس آمدن او واقع میشود۔

دلیل سیزدہم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ الذین یدعون من دون الله لا یخلقون شیئا وهم یخلقون اموات غیر احیاء وما یشعرون ایان یبعثون (سورۂ نحل) یعنی مردمانیکه آنہا را معبودان ماسوا الله یقین کرده میشوند (و حضرت عیسیٰ یکے از ایں ہاست) آنہا ہیچ چیز را خلقت نداده اند۔ بلکه خود شاں مخلوق ہستند ہمه ایشاں مرده اند ہیچ علامت زندگی ندارند۔ و نه آنہا را ایں علم حاصل است۔ که کے بار دیگر زنده خواہند شد۔

استدلال۔ حضرت عیسیٰ را عیسائیاں خدا و پسر خدا گفته معبود خود میدانند پس او نیز ازیں صورت خارج نیست۔ نه خالق طیور است و نه زنده است بلکه مرده است۔

دلیل چہاردہم۔ خداوند تعالیٰ می فرماید۔ ما کان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین (سورۂ احزاب) یعنی حضرت محمد نیست پدر احدے از شما مردم لیکن او پدر روحانیٔ شما است که رسول الله است۔ و مسدود کننده انبیاء ماقبل است۔ و فاتح باب نبوت بعد خود است بر امت خویش۔

استدلال۔ چوں حضرت محمدؐ ظہور نمود و بسبب خاتم بودن۔ انبیائے سابقین خود را مسدود کرد۔ لہذا حضرت عیسیٰ که یکے از انبیائے پیشین ہاست۔ بعد آنحضرت در دنیا آمده نمے تواند۔ زیرا که رجعت او خلاف منشائے آیت خاتم النبیین است و حضرت عیسیٰ مقام نبوت بلا اتباعِ حضرت محمدؐ قبل از او یافته است۔ و بعد از ظہور آنحضرت ایں مقام عالی صرف برائے امتیانِ محمدؐ مخصوص است و حضرت عیسیٰ چونکه از پیشتر نبی است۔ بعد از مراجعت عیسیٰ امتی شده نمے تواند۔ البته یکے از امتیانِ محمدؐ بسبب اتباعِ کاملِ او نبی شده مے تواند۔ لہذا ایں آیت مانع رجعت حضرت عیسیٰ ناصری است۔

دلیل پانزدہم۔ خدا تعالیٰ می فرماید۔ ما المسیح ابن مریم الا رسول قد خلت من قبله الرسل۔ (سورۂ مائده) یعنی حضرت عیسیٰ ناصری نیست مگر رسول و جمیع رسل که ماقبل او بودند۔ وفات یافتند۔

استدلال۔ چوں جمیع انبیائے و رسل ماقبل از حضرت عیسیٰ از حضرت آدم تا حضرت یحییٰ فوت کرده اند۔ لہذا بسبب رسول بودن حضرت عیسیٰ نیز

وفات یافتہ است۔ اما اگر اورا ازیں آیت مستثنےٰ کردہ شود۔ در آیۂ شانزدہم لازماً بشمار می آید۔

دلیل شانزدہم۔ خداتعالیٰ می فرماید۔ ما محمد الا رسول قد خلت من قبلہ الرسل افان مات او قتل (سورۃ نساء) یعنی نیست محمدؐ مگر رسول و سائر رسل ماقبل او وفات یافتہ اند۔ پس اگر حضرت محمدؐ بموت خود بمیرد۔ یا قتل شود۔ آیا شما مرتد خواہید گشت۔

استدلال۔ گویا ہمہ رسل بلا استثنائے احدے از حضرت آدم تا حضرت عیسیٰ فوت کردہ اند۔ و بعد وفات حضرت محمدؐ حضرت ابوبکرؓ در خطبہ اول خود آنحضرتؐ را نیز داخل این آیت کرد۔ و استدلال بر وفات او نمود۔ پس حضرت عیسیٰ اگر از حکم آیۂ پانزدہم مستثنےٰ کردہ شود۔ در تحت حکم ایں آیت بتصریح داخل است۔ و موتش ثابت۔ مرگِ انبیاءؑ بدو صورت ممکن الوقوع است اول آنکہ بمرگِ طبعیٔ خود بمیرند۔ و آں موت است۔ یا از دستِ کسے بمیرد۔ و آں قتل است۔ حضرت عیسیٰ را یہود قتل کردہ نتوانستند۔ و سیدنا حضرت محمدؐ را مشرکینِ عرب و یہود کشتہ نتوانستند۔ لہٰذا ہر دو بموتِ طبعیٔ خود فوت کردہ اند۔

دلیل ہفدہم۔ خداتعالیٰ می فرماید۔ کانا یاکلان الطعام۔ (سورۃ مائدہ) یعنی حضرت عیسیٰؑ و مادرِ او تا زمانے کہ حیات بودند خورد و نوش مے کردند

استدلال۔ دریں آیہ ذکر خورد و نوش حضرت عیسیٰ و مادرش بالفاظ کانا یاکلان کردہ شدہ۔ کہ صیغۂ ماضی استمراری است۔ لہٰذا ثابت است کہ در وقتِ نزولِ ایں آیہ نہ حضرت مریم زندہ بود و نہ حضرت عیسیٰ ورنہ در حق شان صیغۂ مضارع یاکلان الطعام گفتہ مے شد۔ و لفظ کانا مذکور نے بود۔ یعنی الحال ہم خورد و نوش میکنند۔ چونکہ ایں چنین گفتہ نہ شدہ۔ ازیں ثابت است۔ کہ حضرت عیسیٰؑ و حضرت مریم فوت کردہ اند۔

دلیل ہژدہم۔ حق تعالیٰ بحضرت آدم و نسل او میگوید۔ ولکم فی الارض مستقر و متاع الیٰ حین (سورۃ بقرہ) یعنی برائے شما سکونت گاہ و جائے تمتع ہمیں زمین است۔ تا وقتیکہ شما زندہ باشید۔

استدلال۔ چوں سکونت گاہ و جائے تمتعِ آدم و اولادِ آدم ہمین زمین است۔ حضرت عیسیٰ کہ یکے از بنی آدم است کے خلاف ایں سنت اللہ بر آسمان رفتہ مے تواند۔ و آں را قرار گاہ خود گردانیدہ مے تواند۔ چونکہ آسمان سکونت گاہ بشر نیست۔ لہٰذا حضرت عیسیٰ بر آسمان رفتہ نمے تواند۔

دلیل نوزدہم۔ خداتعالیٰ بحضرت آدم و اولاد او فرمودہ۔ فیہا تحیون و فیہا تموتون و منہا تخرجون (سورۃ اعراف) یعنی دریں زمیں حیات شما وابستہ است۔ و دریں زمیں موتِ شما واقع مے شود۔ و ازیں زمین خروج شما خواہد شد۔

استدلال۔ چون زمانہ حیات و موتِ اولادِ آدم متعلق بزمین است پس حضرت عیسیٰ یکے از نسلِ آدم است۔ چگونہ خلافِ حکم ایں آیت از زمین بر آسمان رفتہ می تواند یا تا دو ہزار سال بلا احتیاج تمتعِ زمین در آنجا زندہ پائیدہ مے تواند۔ این ممکن نیست۔

دلیل بستم۔ خداتعالیٰ از مخلوقِ خود مے پرسد۔ الم نجعل الارض کفاتا احیاءً و امواتا۔ (سورہ مرسلات) یعنی آیا ما زمین را قوت کشش ثقل نہ دادہ ایم۔ کہ ہر جاندار و بیجان را بسوئے خود کشش میکند۔

استدلال۔ اگر قوتِ کششِ ثقلِ زمین ثابت از بدیہیات است۔ و تجربہ و مشاہدۂ روزمرہ شاہد است۔ کہ ہیچ چیزے را خواہ زندہ باشد یا مردہ زمین از مرکزِ خود بیروں نمے ماند۔ بلکہ بسوئے خود کشش میکند۔ لہذا حضرت عیسیٰ از مرکزِ زمین ہرگز بر آسمان نہ رفتہ۔ خواہ زندہ باشد یا مردہ۔ و جوابِ صحیح این آیت ہمین است۔

معراج و آسمان

باشندگان مکہ معظمہ مسلمان شدنِ خود را بنزد آنحضرت مشروط بچند معجزات میکنند و یکے از آنہا این شرط است۔ او ترقی فی السماء یعنی شما بروبروئے ما بر آسمان بالا شوید تا بنبوت شما ایمان آوریم۔ و سیدنا حضرت محمد کہ خیلے اشتیاقِ مسلمان شدنِ اہلِ مکہ داشت۔ چنانکہ از آیہ لعلک باخع نفسک علی ان لا یکونوا مومنین ظاہر است۔ یعنی حق تعالیٰ از آنحضرت می پرسد کہ آیا خود را ازین غم و اندوہ ہلاک خواہی کرد۔ کہ چرا این مردم بشما ایمان نمے آورند۔ لیکن باوجود این اشتیاقِ عظیمہ آنحضرت ؐ بجوابِ سوالِ اہلِ مکہ میگویند۔ ہل کنت الا بشرا رسولا۔ یعنی من بشر رسول ہستم۔ و برائے بشر رسول ممکن نیست۔ کہ از زمین بر آسمان در آید۔ کدام کس پیش از من بر آسمان رفتہ کہ من نیز روم۔ اگر حضرت عیسیٰ بر آسمان رفتہ بودے۔ و کفارِ مکہ از خود حضرت محمد ؐ یا از اصحابِ او گاہے شنیدہ بودے۔ یا خود حضرت فخر الرسل با این جسدِ عنصری در شب معراج بر آسمان بالا شدہ بودے۔ باید کہ این ہر دو امور را بطور حجت پیش مے کردے۔ کہ شما عقیدہ دارید۔ کہ حضرت عیسیٰ بر آسمان رفتہ یا خود شما فلان شب بر آسمان

بغرضِ معراج رفتہ بودید۔ پس چرا الآن بر آسمان نمے روید۔ و عذر میکنید آیا در شبِ تاریک رفتن بر آسمان ممکن بود۔ و در روزِ روشن بر آسمان رفتن محال گشت۔ آخر چرا۔ پس ازین ثابت میشود۔ کہ نہ حضرت عیسیٰ بر آسمان بالا شدہ بود۔ و نہ سیدنا حضرت محمد ؐ در شبِ معراج با این جسد عنصری رفتہ است۔ بلکہ اکابر اصحاب النبی واقعۂ معراج را سیرِ روحانی مے دانستند و ام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ رضہ در حق شب معراج میگویند۔ ما فقد جسدہٗ۔ یعنی جسم آنحضرت بر آسمان نہ رفتہ بود۔ و حضرت معاویہ رضہ ہمین عقیدہ داشت۔ و از حضرت عبداللہ بن عباس رض در تحت تفسیر ما جعلنا الرؤیا التی اریناک الا فتنۃ للناس۔ (سورۃ اسرائیل) روایت است کہ مراد از الرؤیا معراج است (تفسیر جلالین) در صحیح بخاری آنحضرت ؐ بعد اختتام بیان واقعہ معراج مے فرمائند۔ ثم استیقظت یعنی باز از خواب بیدار شدم۔ و آنچہ انبیاء سابقہ را حضرت سید المرسلین بر آسمان ہائے مختلف دیدہ بودند۔ ہمۂ ایشان وفات یافتگان بودند۔ و حضرت عیسیٰ را ہمراہ حضرت یحییٰ بر آسمان ثانی دیدہ بود۔ مگر آنحضرت ؐ در ہیچ حدیث نہ فرمودہ۔ کہ ہمہ انبیاء فوت کردہ بودند۔ مگر حضرت عیسیٰ با این جسد عنصری زندہ بود۔ اگر در کدام حدیثے این چنین استثناء کردہ باشند۔ بر مدعیان حیات حضرت عیسیٰ واجب است کہ آن را پیش کنند۔ و اگر مذکور نہ باشد بدانند کہ حضرت عیسیٰ نیز فوت شدہ بود۔

اجماع حضرات اصحابۃ النبی

سیدنا حضرت محمد ؐ چون فوت کردہ اند۔ و خبرِ وحشت اثرِ مرگ شان در مدینۃ النبی شہرت یافت۔ سیدنا حضرت عمر فاروق اعظم خیلے غمگین و اندوہناک گشت۔ و شمشیر آبدار

ازنیام کشیده و در دست گرفته در کوچه بکوچه و بازار گشتن آغاز نمود و می گفت. ما مات رسول الله ولا یموت حتی یقتل الله المنافقین. یعنی نه آنحضرتؐ فوت کرده و نه خواهد میرد تاآنکه منافقین را استیصال نماید و اگر کسے حرف وفات آنحضرت بر زبان آرد سرش را از تن جدا خواهم نمود. کسے این خبر را بحضرت امیرالمؤمنین ابوبکر صدیق علیه السلام رسانید. حضرت صدیق اکبر بمجرد شنیدن این خبر رخ بسوے مسجد نبوی نمود و در محراب مسجد در آمد و بر سر ممبر نشست و حضرت عمر را خواست و پیشِ خود نزد ممبر نشاند و بلالؓ اذان داد. و اصحاب الرسول در مسجد جمع گشتند و حضرت صدیق اکبرؓ استاده شد و بعد حمد و ثنا آیهٔ ما محمد الا رسول الخ خواند و گفت. سیدنا حضرت محمدؐ رسوے بود از جملهٔ رسل و جمیعِ رسل فوت کرده اند و حضرت محمدؐ نیز فوت کرد. و باز گفت من کان یعبد محمدا فان محمدا قد مات و من کان یعبد الله فهو حي لا یموت. یعنی اگر کسے مسلمان بدیں غرض شده بود. که حضرت محمدؐ را معبود خود مے دانست. پس آں را واضح باد. که حضرت محمدؐ فوت کرد. و معبود آن کس مرد. اگر کسے بدیں غرض مسلمان بود. که الله تعالیٰ معبود اوست. پس او زنده است و نمے میرد. حضرت عمرؓ مطمئن گشت. و اصحاب النبی در تجهیز و تکفین و تدفین آنحضرتؐ مصروف شدند. و ہیچ کس از اصحاب النبی نه گفت. که حضرت عیسیٰ زنده است و بر آسمان موجود است. پس چگونه استدلال حضرت صدیق اکبر بر وفات جمیع رسل درست باشد. که اگر حضرت عیسیٰ زنده است پس حضرت محمد رسول الله چرا زنده نباشد. ازیں خاموشی اصحاب النبی بالاتفاق و نہ پیش کردن حیاتِ حضرت عیسیٰ ناصری ثابت میشود

که جمیع اصحاب متفق شده فیصله نموده‌اند. که احدے از انبیا، خواه حضرت عیسیٰ ناصری باشد زنده نیست. ازاں سبب حضرت محمدؐ لازماً فوت کرد. اگر اجماع امت حجت باشد. لهذا این اولین اجماعِ امت است. که در حضورِ جمیع اصحاب النبی قائم شده بر وفات جمیع انبیاء و حضرت عیسیٰ ازاں مستثنےٰ نیست (صحیح بخاری در منثور جلد ۲ و مسند امام اعظم ص۹۸)

اجماع ثانی

حضرت امام حسنؓ بر روزِ وفاتِ حضرت علی علیه السلام مے فرمود ان علی بن ابی طالب رفع کما رفع عیسیٰ (کتاب طبقات جلد ثانی ص۳) یعنی حضرت علیؓ بهماں طور مرفوع شد مثلے که حضرت عیسیٰ مرفوع شده بود. گویا نزد حضرت امام حسن رفعِ حضرتِ عیسیٰ و حضرت علی یکساں بود و این مسلم است که حضرت علی شهید کرده بود و مرفوع شدن او بعد از مرگ است. و حضرت عیسیٰ بهمیں قسم رفع یافته.

اقوالِ سلف

(۱) حضرت امام مالک فرموده است. که حضرت عیسیٰ فوت کرده. چنانکه در کتاب مجمع البحار الانوار جلد اول ص۲۸۶ نوشته والاکثر ان عیسیٰ لم یمت وقال مالک مات وفی العتبیة قال مالک مات عیسیٰ (اکمال اکمال المعلم فی شرح مسلم مطبوعه السعادت مصر ص۲۶۵) قال ابن عباس وهي وفات بموت ونحوه قال مالک فی العتبیه جواهر الحسان فی تفسیر القرآن مطبوعه الجزائر جلد اول ص۲۷۲) این همه اقوال ثابت میکنند که حضرت امام مالک و حضرت ابن عباس قائل موت حضرتِ عیسیٰ بودند. (۲) حضرت ابوحنیفه امام اعظم و حضرت امام مالک همعصر بودند در مسائل کثیره باهم اختلاف داشتند. مگر حضرت امام اعظم در مسئلهٔ وفات حضرت عیسیٰ

هیچ اختلاف با امام مالک نه کردند۔ وخلاف این ذکر اجماعِ اصحاب النبی بعد از وفات آنحضرت و ذکر خطبه حضرت ابوبکر صدیق رضؓ در مسند امام اعظم کرده اند۔ گویا تصدیق وفات حضرت عیسیٰ نمودند۔ (۳) حضرت امام محمد شافعی رحؒ و حضرت امام احمد حنبل باوجود اختلاف در فروعات هیچ تردیدِ عقیدهٔ امام مالک در وفات عیسیٰ نه کردند و همچنین حضرت امام ابویوسفؒ و امام محمدؒ نیز تغلیط قول امام مالک نه کردند و بخلاف این حضرت احمد حنبل در مسندِ خود خطبهٔ حضرت ابوبکر بالتفصیل روایت کرده است۔ (۴) حضرت حافظ ابن قیم رئیس المحدثین در کتاب زاد المعاد جلد اول ص ۱۹ میگوید۔ اما ما یذکر عن المسیح انه رفع الی السماء وله ثلاث وثلاثون سنة فهذا لا یعرف له اثر متصل یجب المصیر الیه۔ یعنی آنچه مردم میگویند۔ که حضرت عیسیٰ از زمین بر آسمان در عمر سی و سه سال رفته است۔ هیچ اثر ندارد۔ که از آں سند گرفته شود و باز میگویند که در شبِ معراج روح مبارکِ آنحضرتؐ بر آسمان رفته بود۔ در حالیکه فوت شده نه بودند۔ و ما سوائے او همه انبیاء بعد از مردن بر آسمان رفته بودند۔ و ارواحِ شان مفارقت از ابدانِ شان نموده بودند (زاد المعاد جلد ۱ ص ۳۰۱) (۵) علامه کرمانی رحمة الله علیه قول ابن عباس انی ممیتك نقل کرده اظهار خیال خود درباب وفات حضرت عیسیٰ نموده است (عمدة القاری جلد ۵ ص ۵۹۹) (۶) حضرت امام بخاری ترجمه آیت انی متوفیك انی ممیتك کرده و در تحتِ آیهٔ فلما توفیتنی مبعوث شدنِ حضرت عیسیٰ و حضرت سیدنا محمدؐ یکبار بنبوت و رسالت تسلیم کرده و بعد از وفات شان از احوالِ امتِ شان بے خبر قرار داده و خطبهٔ حضرت ابوبکر رضؓ بر وفات جمیع انبیاء ذکر کرده و در ذکر معراج حضرت عیسی را

از جملهٔ انبیائے وفات یافته شمرده و اختلاف در حلیهٔ حضرت عیسیٰ ناصری و حضرت عیسیٰ موعود نموده۔ و حضرت عیسیٰ موعود را مصداق امامکم منکم یعنی یکے از امت محمد قرار داده (۷) حضرت امام ابن رشد درباب حضرت عیسیٰ میگوید که یحتمل انه مات حقیقة ویحیی فی آخر الزمان (اکمال اکمال المعلم فی شرح صحیح مسلم ص ۲۶۵) یعنی امکان دارد که حضرت عیسیٰ فی الحقیقت فوت شده باشد و بار دیگر در ایام آخر زنده شود (۸) حضرت امام ابن حزم میگوید۔ که حضرت عیسیٰ وفات یافته است۔ تفسیر کمالین بر حاشیهٔ تفسیر جلالین ص ۱۰۹ مطبوعه مجتبائی دهلی، نوشته است تمسك ابن حزم بظاهر الآیة وقال بموته (اکمال اکمال المعلم ص ۲۶۵) امام ابن حزم در کتاب الفصل فی الملل والاهواء والنحل جلد اول ص ۹۵ میگوید در شبِ معراج آنحضرت بر آسمان مختلف آنچه دیده بود۔ آں همه ارواحِ انبیاء بودند۔ و همان انفس شان بود۔ هر آنکس که تکذیب این کند کلا یا جزءً الاریب از اسلام خارج شود۔ (۹) علامه ابن جریر طبری از تاریخ الرسل والملوک مطبوعه هالینڈ ص ۷۳۸ ذکر لوح مزار حضرت عیسیٰ می کند که بر سرِ آں نوشته بود هٰذا قبر رسول الله عیسی ابن مریم لم من اهل هٰذه البلاد (۱۰) حضرت امام محمد ابن عربی میگوید۔ حضرت عیسیٰ آں وقت در آسمان رفته بود۔ که روح او از جسد او مفارقت نمود از عالم سفلی بسوئے عالم علوی و آنکه میگویند که او بر آسمان چهارم است۔ مراد ازین مصدر فیضانِ روحِ اوست ...... در آخر زمان نزولِ او ببدن دیگر واجب شد نه بجسد اصلی او۔ تفسیر نفخ الطیب۔ (۱۱) علامه محمد بن جعفر بن زبیر میگوید الحی الذی لا یموت وقد مات عیسیٰ

ومطلب فی قولهم یعنی خدا زنده است نمے میرد وحضرت عیسیٰ فوت شده و
بقول نصاریٰ مصلوب شد تفسیر ابن جریر جلد ۳ ص ۱۰۱ ۔ (۱۲) علامہ عبدالحق
محدث دہلوی در کتابِ خود ماثبت بالسنة فی ایام السنة ص ۱۴۹ عمرِ حضرت
عیسیٰ یکصد و بست پنج سال میگوید۔ عاش عیسیٰ خمس وعشرین
ومائة سنة (۱۳) علامہ جبائی شیعه در تفسیر مجمع البیان جلد اول زیر
آیت فلما توفیتنی میگوید فی هٰذه الآیة دلالة علیٰ انه امات عیسیٰ
وتوفاه ثم رفعه الیه (۱۴) حضرت علی ہجویری معروف بداتا گنج بخش
مدفون لاہور در کتاب کشف المحجوب میگوید۔ پیغمبر گفت در شب معراج
آدمِ صفی و یوسف صدیق وموسیٰ کلیم اللہ ہارون حلیم عیسیٰ روح اللہ
و ابراہیم خلیل اللہ اندر آسمان ہا دیدم لامحالہ آں ارواح ایشاں بود۔
اگر روح عرضی بودے۔ تو خود قائم نہ بودے (۱۵) مصنف اقتباس
الانوار ص ۵۲ میگوید کہ اکثر صوفیا میگویند۔ کہ نزول حضرت عیسیٰ موعود بصورت
بروزی باشد نہ بصورت اصلی (۱۶) مصنف لطائف القرآن میگوید۔
وجب نزوله فی اخر الزمان متعلقه ببدن اٰخر و شرح آں در نمبر ۱۰
گذشت (۱۷) علامہ قسطلانی در مواہب لدنیہ ص ۴۲ جلد اول مے نویسد
از حضرت عائشہ صدیقہ مرویست کہ آنحضرت در مرض الموت بحضرت
فاطمہ فرمودند۔ جبرائیل ہر سال یک بار قرآن کریم بر من عرض مے کرد
وامسال دو بار عرض کرد۔ وخبر داد کہ ہر نبی نصفِ عمرِ نبی ماقبلِ خود مے
یابد۔ ومرا نیز خبر داد است۔ کہ حضرت عیسیٰ یک صد و بست سال زنده
بود۔ ومن مے بینم مگر اینکہ بر سرِ شصت سال مے میرم حجج الکرامہ ص ۴۲۸

(۱۸) علامہ زرقانی در شرح مواہب لدنیہ می گوید۔ اما عیسیٰ رفع وهو ابن
ثلاث وثلاثین هو قول النصاریٰ واما حدیث النبی عاش عیسیٰ عشرین
ومائة سنة۔ جلد ۵ ص ۴۲۱ ۔ (۱۹) در مستدرک نوشته عن ابن عمران عیسیٰ
عاش مائة وعشرین سنة وکذا فی الاصابه کمالین بر حاشیه جلالین ص ۵۰
مطبوعه مطبع مجتبائی دہلی۔ (۲۰) ابن کثیر در تفسیر خود نوشته لوکان موسیٰ
وعیسیٰ حیین لما وسعهما الّا اتباعی یعنی اگر حضرت موسیٰ وحضرت عیسیٰ
زنده بودے۔ چارهٔ شاں جز اتباعِ من نبودے۔ نیز مدارج السالکین از حافظ
ابن قیم جلد ۲ ص ۳۱۳ (۲۱) حضرت امام شعرانی نیز ایں حدیث را نقل کرد
الیواقیت والجواہر ص ۲۴ (۲۲) خواجه محمد پارسا در کتابِ خود حدیث مذکور
را نقل کرده است۔ فصل الخطاب ص ۴۷ (۲۳) علامہ ابوالعباس احمد
بن یوسف بن احمد دمشقی در تاریخ خود کہ مسمی بہ اخبار الاول است می
گوید توفی اللہ عیسی ثلاث ساعات ثم رفعه الی السماء اخبار الدول
برحاشیه تاریخ کامل ابن اثیر جلد اول ص ۱۵۹ (۲۴) علامہ میبذی در شرح
دیوان آورده کہ روح عیسیٰ علیه السلام در مہدی علیه السلام بروز کند و نزول
عیسیٰ ازیں بروز است۔ نہایت المقصود ص ۲۱ ۔ (۲۵) فقیه ابواللیث
سمرقندی در بوستان ابواللیث ص ۲۳۸ می گوید عمر حضرت عیسیٰ سه صد
وسی سه سال بود (۲۶) خاقانی در قصیده خود کہ در مساجد بروز جمعه بطور
خطبه خوانده مے شود می گوید۔ ؎

کجا شد عیسیٰ بن مریم کہ مرده زنده می کردے — سلیماں خود کجا رفته کجا تخت سلیمانی
چو ختم الانبیاء ہم رفت دیگر کیست کو ماند — بجز ذات مقدس قادر قیوم صمدانی

(۲۷) علامه محمد عبده مفتی مصر حضرت عیسیٰ را وفات یافته می گوید. چنانچه دلائل اورا مولوی ثناءالله خان در تفسیر القرآن جلد ۱ زیر آیت انی متوفیك بالشرح والتفصیل نوشته است. (۲۸) علامه رشید رضا مدیر اخبار المنار نیز حضرت عیسیٰ را وفات یافته می گوید به بینید تفسیر القرآن مذکور

الغرض این همه آیات قرآنیه واحادیثیه نبویه واقوال سلف صالحین بالاتفاق شهادت می دهند که حضرت عیسیٰ ناصری فوت کرده است. لهذا آنچه در قرآن کریم واحادیث صحیحه واخبار سلف صالحین ذکر ظهور عیسیٰ موعود است آں لامحاله مثیل عیسیٰ ناصری ست. که یکے از افرادِ این امت باشد نه خود حضرت عیسیٰ ناصری.

رجعتِ موتی الی الدنیا

بعض علمائے ظواهری گویند ما تسلیم مے کنیم. که حضرت عیسیٰ فوت کرده باشد اما بعید نیست که قبل از قیامت بار دیگر زنده گردد. پس جواب ما چنین است که خداوند تعالیٰ فرموده است کیف تکفرون بالله وکنتم امواتا فاحیاکم ثم یمیتکم ثم یحییکم ثم الیه ترجعون (سورة البقره) یعنی سنت مستمره همین است که اول آدم ونسل آدم نه بود. یعنی در کتمِ عدم بود درین عالم بوجود آمد. وبعد ازیں مے میرد. و باز بعد از مرگ زنده مے شود. پس برائے هر انسان دو موت و دو حیات مقرر اند. بدیں صورت حضرت عیسیٰ اول نه بود و بعد ازاں از بطن مادر بوجود آمد و باز وفات یافت و بعد ازین وفات در روز حشر زنده مے شود. لیکن علمائے خلف میگویند. که حضرت عیسیٰ بعد از مرگِ خود. بجائے روز قیامت دریں عالم زنده میشود. تا اصلاح

امت محمدیه کند. اگر بعد این حضرت عیسیٰ باز بمیرد مثلے که در حدیث مشکوٰة آمده ثم یتوفی یصلی علیه المسلمون. وبعدهٗ باز در روز قیامت زنده شود. خلاف سنت الله حضرت عیسیٰ سه موت وسه حیات مے یابد واین خلاف قرآن مجید است. واگر بعد از حیات ثانی نمیرد. ایں نیز خلاف قرآن کریم است. زیرا که قیامت بمردگان قائم میشود نه بزندگان. قرآن کریم صاف میگوید. حرام علی قریة اهلکنٰها انهم لا یرجعون. یعنی چوں باشندگاں یک قریه را ما یکبار هلاک کنیم برایں شاں حرام کردیم که بار دیگر باز بدنیا زنده شوند. وسنت الله همچنین است. که هیچ مرده بدنیا رجعت نمے کند. در حدیث آمده که سیدنا حضرت محمدؐ بحضرت جابرؓ گفت. که بشما معلوم نیست. که پدرشما را خداتعالیٰ زنده کرد. وگفت که بخواه هرآنچه مے خواهی. گفت یارب من مے خواهم. که مرا بدنیا واپس بفرستی که بار دیگر شهید شوم. خداتعالیٰ فرمود. که ما حکم کرده ایم. انهم لا یرجعون (کنز العمال جلد ۲ صفحه ۲۸۵ مستدرک حلیه ابونعیم صحیح ترمذی) لهذا زنده شدنِ کسے بعد از مرگ و مراجعت نمودنِ او بسوئے ورثاءے خویش خلاف قرآن کریم وحدیث نبوی است. وآنچه بعضے علمائے ظواهر میگویند. که اگر حضرت عیسیٰ در ظهورِ اول فوت کرده باشد بعید نیست. که بغرضِ ظهورِ ثانی در ایام آخر بار دیگر زنده شود وما دریں مذاکره تردید همیں احتمال نمودیم. که ایں صورت نیز نادرست است. وآنچه درست وصحیح است. این است. که حضرت عیسیٰ ناصری مثل جمیع انبیا وفات یافت و بار دیگر دریں دنیا مراجعت نخواهد نمود. وآنکه موعود است آں مثیل اوست. که ظاهر شد*

بدرگاه رب العالمین

از حضرت احمد مسیح موعود علیه السلام

قربانِ تست جانِ من اے یارِ محسنم — با من کدام فرق تو کردی که من کنم
ہر مطلب و مراد که میخواستم زغیب — ہر آرزو که بود بخاطر معینم
از جود دادهٔ ہمه آں مدعائے من — واز لطف کردهٔ گذرِ خود بمسکنم
ہیچ آگہی نبود زعشق و وفا مرا — خود ریختی متاعِ محبت بدامنم
ایں خاک تیره را تو خود اکسیر کردهٔ — بود آں جمالِ تو که نمود است احسنم
ایں صیقلِ دلم نه بزہد و تعبد است — خود کردهٔ بلطف و عنایات روشنم
صد منت تو ہست بریں مشت خاکِ من — جانم رہینِ لطفِ عمیمِ تو ہم تنم
سہل است ترک ہر دو جہاں گر رضائے تو — آید بدست اے پنه و کہف و مامنم
فصلِ بہار و موسمِ گل نایدم بکار — کاندر خیال روئے تو ہر دم بگلشنم
چوں حاجتے بود بادیب دگر مرا — من تربیت پذیر ز ربِّ مہیمنم
زاں ساں عنایتِ ازلی شد قریبِ من — کامد ندائے یار ز ہر کوئے و برزنم
یا رب مرا بہر قدمم استوار دار — واں روز خود مباد که عہدِ تو بشکنم
در کوئے تو اگر سرِ عشاق را زنند — اول کسیکه لافِ تعشق زند منم

در شانِ حضرت محمدؐ خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم

عجب نوریست در جانِ محمدؐ — عجب لعلیست در کانِ محمدؐ
ز ظلمتہا دلے آنگه شود صاف — که گردد از محبانِ محمدؐ

عجب دارم دلِ آں ناکساں را — که رو تابند از خوانِ محمدؐ
ندانم ہیچ نفسے در دو عالم — که دارد شوکت و شانِ محمدؐ
خدا زاں سینه بیزار است صد بار — که ہست از کینه دارانِ محمدؐ
خدا خود سوزد آں کرمِ دنی را — که باشد از عدوانِ محمدؐ
اگر خواہی که حق گوید ثنایت — بشو از دل ثنا خوانِ محمدؐ
اگر خواہی دلیلے عاشقش باش — محمدؐ ہست برہانِ محمدؐ
سرے دارم فدائے خاکِ احمدؐ — دلم ہر وقت قربانِ محمدؐ
بگیسوئے رسول الله که ہستم — نثارِ روئے تابانِ محمدؐ
دریں ره گر کشندم ور بسوزند — نتابم رو ز ایوانِ محمدؐ
فدا شد در رہش ہر ذرهٔ من — که دیدم حسنِ پنہانِ محمدؐ
دگر استاد را نامے ندانم — که خواندم در دبستانِ محمدؐ
بدیگر دلبرے کارے ندارم — که ہستم کشتهٔ آنِ محمدؐ
من آں خوش مرغ از مرغانِ قدسم — که دارد جا به بستانِ محمدؐ
تو جانِ ما منور کردی از عشق — فدایت جانم اے جانِ محمدؐ
دریغا گر دہم صد جاں دریں راه — نباشد نیز شایانِ محمدؐ
چه ہیبت ہا بدادند ایں جواں را — که ناید کس به میدانِ محمدؐ
الا اے دشمنِ نادان و بے راه — بترس از تیغِ بُرّانِ محمدؐ
رهِ مولیٰ که گم کردند مردم — بجو در آل و اعوانِ محمدؐ
الا اے منکر از شانِ محمدؐ — ہم از نورِ نمایانِ محمدؐ
کرامت گرچه بے نام و نشان است — بیا بنگر ز غلمانِ محمدؐ

در شان قرآن مبین

دردا که حسن صورت فرقان عیان نماند — آن خود عیان مگر اثر عارفان نماند
مردم طلب کنند که اعجاز آن کجاست — صد درد و صد دریغ که اعجاز آن نماند
گوییم واز کمالِ تغافل بچشم ما — آن روئے خوب گیسوئے عنبر فشان نماند
بینیم که هر یکے به غم نفس مبتلاست — کس را غمِ اشاعت فرقان بجان نماند
یوسف شنیده ام که شُدش کاروان معین — این یوسفے که هیچ کشش کاروان نماند
جانم کباب شد ز غمِ این کتابِ پاک — چندان بسوختم که خود امیدِ جان نماند
دوش اندکے مرا به خیالے شکیب بود — امشب بپرس حال که تاب و توان نماند
اے سید الوریٰ مددے وقتِ نصرت است — در بوستان سرائے تو کس باغبان نماند
صد بار رقص ها کنم از خستگی اگر — بینم که حسن دلکش فرقان نهان نماند
در رنج و درد مے گذرانیم روزگار — یارب ترحمیکه دگر مهربان نماند
یارب چه بهرِ من غم فرقان مقدر است — یا خود درین زمانه کسے رازدان نماند
دیدم که زاهدان رهِ فرقان گذاشتند — ناچار در دلم اثرِ مهرِ شان نماند
اے خواجه بیخبر ز بود لطفِ زندگی — کس از پئے مدام درین خاکدان نماند
امروز گر دل از پئے قرآن نسوزدت — عذرِ دگر ترا بجناب یگان نماند
بگذار در مثنوی شغلِ غزل و شعر — این خود چه چیز هست اگر قدر آن نماند
در خادمان نشینی و صد نازے کنی — آنرا که سید است کس از خادمان نماند
خلق از برائے شوکتِ دنیا چها کنند — دردا که مهر کعبه چو مهر بتان نماند
اے بیخبر بخدمتِ فرقان کمر ببند — زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

نتیجه. قاضی محمد یوسف فاروقی احمدی. قاضی خیل - هوتی ضلع پشاور